

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 11 (Haziran/June 2023), s. 174-206.
Geliş Tarihi-Received: 07.04.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 13.05.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1279308

Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev* Adlı Mesnevisinde Türkçe Organ Adları ile Kurulmuş Deyimler

Exploring Idioms Formed with Turkish Organ Names in Tutmacı's Mesnevi Gül ü Hüsrev

Murat PARLAKPINAR*

Öz

Deyimler, en az iki kelimedenden oluşan ve genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbekleridir. İfadeyi zengin ve etkileyici kılmak amacıyla kullanılan deyimler aynı zamanda anlatıma acıcılık ve doğallık katar. Türkçe deyimler açısından oldukça zengin bir dildir. Türk milletinin kadim geçmişinin, tecrübe ve bilgi birikiminin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan bu özlü ifade kalıpları duyguların, istek ve düşüncelerin etkili bir şekilde ifade edilmesinde önemli bir rol oynar. Dilbilimde "somatik deyim" olarak adlandırılan organ adlarıyla kurulmuş deyimler açısından da Türkçede göze çarpan bir zenginlik görülür. Türk dilinin en eski belgelerinden başlayarak organ adları ile kurulmuş deyimleri tespit etmek mümkündür ve bu tür deyimler Türk dilinin eskiliğini ve zenginliğini göstermeleri bakımından ayrı bir öneme sahiptir.

Bu çalışmada Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev* adlı mesnevisinde geçen Türkçe organ adlarıyla kurulmuş deyimlerin tespit edilmesi, bunların ifade ettikleri anlamların tanık mısralarla desteklenerek ortaya konulması ve Türkiye Türkçesindeki durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. 15. yüzyılın başlarında kaleme alınmış olan eser Türk edebiyatı ve dili açısından önemli eserlerden biridir. Eser üzerine bugüne kadar çeşitli çalışmalar yapılmış olup ihtiva ettiği deyimler bakımından herhangi bir çalışma yapılmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Deyim, organ adlarıyla kurulmuş deyimler, Tutmacı, *Gül ü Hüsrev*, Eski Anadolu Türkçesi.

Abstract

Idioms are stereotyped phrases that consist of at least two words and usually have a specific meaning more or less separate from the literal meaning. Idioms used to make the expression rich and impressive also add fluency and naturalness to the utterance. Turkish is a very rich language in terms of idioms. As a natural consequence of the ancient history, experience and knowledge accumulated by the Turkish nation, these concise expression patterns, known as idioms, play an important role in effectively conveying emotions, desires, and thoughts. There is a remarkable richness in Turkish in terms of idioms formed with organ names, which are called "somatic idioms" in linguistics. In Turkish, organ names have been frequently and commonly used within idiom structures, thus highlighting their importance in the formation of idiomatic expressions. It is possible to identify idiomatic expressions formed with organ names in Turkish by examining the oldest documents of the Turkish language and these types

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitlis/Türkiye, e-posta: mparlakpınar@beu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6711-0480.

of idioms hold a distinct importance in showcasing the antiquity and richness of the Turkish language. The idioms constructed with organ names in Turkish are referred to as somatic idioms in linguistics.

The present study aims to identify the Turkish idioms consisting of organ names in Tutmacı's *Gül ü Hüsrev*, to reveal their meanings supported by sample lines, and to examine their status in Turkish spoken in Turkey. The work, which was penned in the early 15th century, is one of the significant literary and linguistic works of Turkish literature. Despite the various studies carried out on the work to date, no investigation has been conducted on the idioms contained therein.

Keywords: Idioms, idioms formed with organ names, Tutmacı, *Gül ü Hüsrev*, Old Anatolian Turkish.

Giriş

Deyimler genellikle iki kelimedenden oluşan ve çoğunlukla gerçek anlamından farklı bir anlama sahip ifade kalıplarıdır. Bir dilin söz varlığı içinde temel yapı taşlarından biri olan deyimler anlatıma doğallık, akıcılık ve zenginlik katar. Aksoy (2017, s. 498) deyimlerin önemli bir kısmının kavramları değişmece (mecaz) yoluyla anlatım güzelliği ve özgünlüğü içinde belirten kalıplaşmış sözcük öbekleri ya da tümceler olduklarını belirtir. Aksan (1997, s. 3) ise deyimlerin bir dili konuşan toplumun dünya görüşünü, yaşam biçimini, çevre koşullarını, gelenek, görenek ve inançlarını, önem verdiği varlık ve kavramları, kısacası maddi ve manevi kültürünü yansıtan, o toplumun düşünme biçimini, hatta nükte ve buluşlarını ortaya koyan sözler olduğuna dikkat çeker.

Türkçe, deyimler açısından zengin dillerden biridir. Türk milletinin kadim geçmişinin, tecrübe ve bilgi birikiminin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmış olan bu özlü ifade kalıpları duyguların, istek ve düşüncelerin etkili bir şekilde ifade edilmesinde önemli bir rol oynar. "Anlatılması güç durumların, insanoğlunun karşılaşılabileceği birtakım davranışların, uçucu, tanımlı zor duyguların somutlaştırma yoluyla, durumu somut bir biçimde ortaya koyan deyimlerle dile getirildiği" (Aksan, 1997, s. 86) görülür.

Deyimler içerisinde ayrı bir kategoride değerlendirilen organ adlarıyla kurulmuş deyimler açısından da Türkçede göze çarpan bir zenginlik görülür. Türk dilinin en eski belgelerinden başlayarak organ adları ile kurulmuş deyimleri tespit etmek mümkündür ve eski belgelerde tanıklanabilen bu tür deyimler Türk dilinin eskiliğini ve zenginliğini göstermesi (Şahin, 2004, s. 21) bakımından önemli dil öğeleridir.

Organ adlarıyla kurulan deyimler, dilbilimde somatik deyim olarak adlandırılmaktadır. Baş, alın, yüz, göz, ağız, diş, çene, dil, damak, dudak, burun, kulak, kaş, sakal, bıyık, ense, boyun, boğaz, gırtlak, göğüs, karın, göbek, iç, bağırsak, ciğer, mide, omuz, sırt, kol, el, avuç, aya, bilek parmak, tırnak ayak, diz, beyin, ilik gibi organ adlarıyla oluşturulmuş deyimler somatik deyimlerin kapsamına girmektedir. Ayrıca, herhangi bir organı karşılamamasına rağmen, içinde akıl, gönül gibi soyut kavramların yer aldığı deyimler de insan vücuduyla ilgili kabul edilmiş, somatik deyimler çerçevesinde değerlendirilmiştir (Özkan ve Şadiyeva, 2003, s. 137). "Organ adları, doğadaki nesnelere adlandırılması ve deyim yapımında kullanılan temel sözcükler arasında yer aldığından söz konusu toplum için hem dilsel hem de sosyo-kültürel anlamda önemli bir veri kaynağıdır" (Gürkan, 2017, s. 223). Somatik deyimlerin yapısında bulunan organ adı mecazi bir anlama işaret eder ve bu deyimlerin bazılarında Türk kültür hayatına ait gelenek ve göreneklerle eski inanç izlerine rastlamak mümkündür. Ayrıca bu deyimlerin ifade kalıplarında Türk dilinin birtakım etimolojik problemlerini çözümlenecek arkaik unsurlar yer alır (Özkan ve Şadiyeva, 2003, s. 135).

Türkçede organ adları ile kurulmuş deyimler çeşitli türdeki çalışmalarda inceleme konusu olmuştur. Bu konuda kapsamlı makalelerden biri Özkan ve Şadiyeva (2003)

tarafından kaleme alınmıştır. "Somatik Deyimler" başlıklı bu makalede organ adlarıyla kurulmuş deyimlerin gerçek anlamlarıyla işaret edilen değişmeceli anlamları arasındaki ilişki özellikle Türk lehçelerindeki, yeri geldikçe de komşu dillerdeki örnekler üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türk dilinin eski metinlerinde geçen organ adlarıyla kurulmuş deyimlerin incelendiği çalışmalar da yapılmıştır. Şahin (2009) tarafından *Divanu Lügati't-Türk*'te geçen bu tür deyimler ve bu deyimlerin Türkiye Türkçesindeki görünüşleri ele alınmıştır. Altınordu Türkçesinin önemli edebî metinlerinden *Hüsrev ü Şîrîn*'de geçen organ adlarıyla kurulmuş deyimler Tokay (2018) tarafından incelenmiştir. Çalışmada deyimler, 22 farklı organ adı esas alınıp sınıflandırılarak verildikten sonra, bu deyimlerin hangi kavram ve anlam alanı etrafında kullanıldığına değinilmiştir. Bunlarla birlikte dikkati çeken bir başka çalışma Gürkan'a (2017) aittir. Çalışmada 14. yüzyıl eserlerinden *Kıyas-ı Enbiya*'da "gönül" sözcüğüyle kurulan deyimler, "gönül" sözcüğünün çağrışımsal anlamda ilişkili olduğu organlar (kalp, karaciğer, mide, akıl) ve ifade ettiği toplumsal duygu bildirimleri açısından incelenmiştir. Eratalay (2020) tarafından ise 16. yüzyıl Klasik Osmanlı Türkçesi dönemi eserlerinden *Terceme-i Meâricü'n-Nübüve* adlı eserde geçen organ adlarıyla kurulmuş deyimler ele alınmış, bu deyimlerin Türkiye Türkçesindeki deyimlerle hem anlam hem de biçim bağlamında karşılaştırılması yapılarak tarihsel süreçteki değişimleri ortaya konulmuştur.

Çeşitli Türk lehçelerinde organ adlarıyla kurulmuş deyimlerin incelendiği çalışmalar da bulunmaktadır. Demirbaş (2022) tarafından Türkmen Türkçesinde, Tor (2007) tarafından Kazakçada organ adı içeren deyimler yapı ve anlam özellikleri açısından incelenmiş; Durmaz ve Şahin (2020) tarafından ise Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki bu tür deyimler sözlükler aracılığıyla tespit edilerek karşılaştırmalı biçimde ele alınmıştır. Tatar (Kazan) ve Türkiye Türkçelerindeki baş ve başta bulunan organ adlarıyla kurulmuş deyimlerin diyalektolojik eşdeğerliği (eş zamanlı uyumu) Aktaş (2013) tarafından incelenmiş, bu incelemeyle söz konusu kelime kategorisinin her iki lehçe arasında kullanım bakımından ortaklık ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Aosıman (2020) tarafından ise Yeni Uygur Türkçesinde organ adlarıyla kurulmuş deyimler tespit edilerek anlamları, Türkiye Türkçesindeki karşılıkları veya yakın anlamlıları açısından değerlendirilmiştir.

Bunlarla birlikte bazı çalışmalarda yabancı dillerdeki organ adlarıyla kurulmuş deyimlerin Türkiye Türkçesi ile karşılaştırmalı olarak incelendiği görülmektedir. Bu bağlamda Coşkun (2021) tarafından Rusça ve Türkçede 'kalp' sözcüğüyle oluşturulan deyimlerin anlambilim (semantik) açısından incelendiği çalışma örnek olarak zikredilebilir.

Türkiye Türkçesinde ve ağızlarda organ adlarıyla kurulmuş deyimlerin incelendiği çalışmalar da yapılmıştır. Çelik (2017) tarafından Türkiye Türkçesinde duyu organlarıyla (burun, deri, dil, göz ve kulak) kurulan deyimler tespit edilerek olumlu ve olumsuz anlamda kullanılışlarına göre incelenmiş, hangi organ adının olumlu hangisinin de olumsuz işlevler edindiği belirlenmeye çalışılmıştır. Gümüşatam (2010) tarafından Kıbrıs ağızlarında organ adlarıyla kurulmuş deyimler yapı ve anlam özelliklerine göre ele alınmış, standart dildeki benzerleriyle karşılaştırılmıştır. Türkçede organ adlarıyla kurulmuş deyimler üzerine kitap boyutundaki tek çalışma tespit edebildiğimiz kadarıyla Hatice Şahin tarafından yapılmıştır. Şahin (2004) *Türkçede Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler* adlı kitabında Eski Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan çizgide eserlerden tarayarak tespit ettiği organ adlarıyla kurulmuş deyimleri ele almıştır.

Bu çalışmada Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev* adlı mesnevisinde geçen Türkçe organ adlarıyla kurulmuş deyimlerin tespit edilmesi ve bunların ifade ettikleri anlamların tanık

mısrarlarla desteklenerek ortaya konulması ve Türkiye Türkçesindeki durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Tutmacı'nın *Gül ü Hüsrev* adlı mesnevisi İranlı şair Attar tarafından kaleme alınmış olan aynı adla yahut *Hüsrev-nâme* olarak bilinen 7708 beyitlik mesnevisinin kısa bir tercümesidir. Nerede yazıldığı kesin olarak bilinmeyen eser hicri 808 (m. 1406) yılında yazılmıştır. Toplamda 5499 beyit olan eserde Rum Kayseri'nin oğlu Hüsrev ile Huzistan şahının kızı Gülruh arasındaki aşk macerası anlatılır (Kızıltaş, 2018 s, 6; 2019, s. 316). Yazılış tarihi itibarıyla Eski Anadolu Türkçesi dönemi içinde değerlendirilebileceğimiz eser; ses, şekil ve cümle bilgisi özellikleri bakımından büyük önem taşıdığı gibi sahip olduğu kelime hazinesi ile de oldukça kıymetlidir. Eserde geçen kelime ve deyimler dönemin söz varlığını yansıtması açısından dikkate değerdir (Solmaz, 2007, s. 98).

Eserde geçen deyimlerin tespitinde Maşallah Kızıltaş (2018) tarafından hazırlanan *Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevisi (Tenkitli Metin-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)* başlıklı doktora çalışmasından yararlanılmıştır. Çalışmada ayrıca organ adı olmayan "ög" ve "kan" kelimeleri ile "kalp, yürek" kelimeleriyle eş anlamlılık özelliği gösteren "gönül" kelimesi de dikkate alınmıştır. Organ adlarıyla kurulmuş deyimlerin incelendiği çalışmalarda deyimlerin çeşitli şekillerde sınıflandırıldığı görülmektedir. Bu çalışmada, tespit edilen deyimler Demirbaş'ın (2022) tasnifine benzer bir şekilde; baş kısmındaki organlar, boyun kısmındaki organlar, gövde ve karın kısmındaki organlar, leğen kısmındaki organlar, üst ve alt uzantı organları ve vücudu kapsayan organlar olmak üzere yedi grupta ele alınmıştır.

1. *Gül ü Hüsrev'de Türkçe Organ Adları İle Kurulmuş Deyimler*

1.1. Baş Kısımındaki Organlar

1.1.1. Ağız

ağzı bağlan-: Herhangi bir sebeple konuşamaz hâle gelmek.

Ne diyeyim çü *ağzum bağlanupdur* / Firâkuñdan yüregüm tağlanupdur [5092]

[Ne diyeyim çünkü ağzım bağlandı. Ayrılığından yüreğim dağıldı.]

Deyim, günümüz Türkçesinde kullanılan "ağzı dili bağlan-" (Yurtbaşı, 2013: 278) deymiyle aynı anlama sahiptir.

ağzın / ağzını aç-: Ağzını açmak, konuşmaya başlamak.

Pes *ağzın açiban* ol merd-i fâhîr / Oñıdı kışşayı evvel be-âhîr [2061]

[Şu hâlde o övülecek yiğit ağzını açıp hikâyeyi baştan sona okudu.]

Pes andan *ağzını açdı* şadefvâr / Añıtdı söz yirine dürr-i şehvâr [2605]

Deyim, günümüz Türkçesinde aynı biçim ve anlamda kullanılmaktadır.

1.1.2. Baş

baş çek-: Karşı gelmek, isyan etmek.

Kişi kim *baş çeke* sen pâdişehden / Murâdın bulmasun mihr ile mehden [3063]

[Kim sana isyan eder, başkaldırırsa ay ve güneşten muradını bulmasın.]

Deyim, günümüz Türkçesinde "1. Ön ayak olmak. 2. Halayın başında bulunup oyunu yönetmek" (Aksoy, 2017: 616; Saraçbaşı, 2010: 174) anlamlarında kullanılmaktadır.

baş götür-: Doğmak, ufukta belirlemek, gökyüzünde görünmek.

Yine *baş götürüp hürşid-i hâver / Cihânı kıldı nürânî ser-â-ser* [1361]

[Doğunun güneşi yine doğup cihanı baştanbaşa aydınlattı.]

baş kaldur-: 1. Dirilmek, canlanmak. 2. Uykudan uyanmak, yatılan yerden doğrulmak. 3. Yukarıya yükselmek.

Güneşe yüzi yüz ta'na ururdu / Sözüden ölüler *baş kaldururdu* [4360]

[Yüzü güneşi yüz defa ayıplardı, sözü ölüleri diriltirdi.]

Gül ü Hüsrav dağı *kaldurdılar baş / Ahardı gözlerinden tırmadın yaş* [1638]

[Gül ve Hüsrav de yattıkları yerden doğruldular. Gözlerinden durmadan yaş akıyordu.]

Yürün yüzünü tırdurdu figanı / Havâya *baş kaldurdu duhânı* [1042]

[Figanı yeryüzünü doldurdu, dumanı havaya yükseldi.]

Türkiye Türkçesinde aynı biçimde varlık göstermekle birlikte “karşı gelmek, isyan etmek, ayaklanmak” (Yurtbaşı, 2013: 339; Saraçoğlu, 2010: 174) anlamında kullanılmaktadır.

baş koş-: Baş başa vermek, fikir birliği yapmak.

Yiridür saña iy hercâyî kılmaş / Benüm suçum bu kim *koşdum saña baş* [2278]

[Ey vefasız hilekâr, (bunlar) sana layıktır. Benim suçum seninle baş başa verip fikir birliği yapmaktır.]

Deyim günümüz Türkçesinde aynı biçimde varlık göstermekle birlikte “yarışmak, ele başlık etmek” (Saraçoğlu, 2010: 175); “bir işi başarmak için özveriyle çalışmak” (Aksoy, 2017: 627) anlamlarında kullanılmaktadır.

baş ol-: Önderlik yapmak, lider olmak.

Buyurdu Hüsrav *oldı bunlara baş / Yüreği 'ışk ilen şerha çü haşhaş* [1964]

[Hüsrav emredip bunlara önder oldu. Yüreği aşk ile paramparçaydı.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde kullanılmakla birlikte “yönetici durumuna gelmek, başkan olmak” (Saraçoğlu, 2010: 175) anlamındadır.

baş ortada (olmak): Canını feda etmeye hazır olmak, canını vermektan kaçınmamak.

Yolına Hüsrav'ün *baş ortadadır / Mu'tî' em ne ki takdîr-i Hudâ'dur* [3354]

[Hüsrav'ün yoluna canımı feda etmeye hazırım. Allah'ın takdiri neyse ona tabiyim.]

baş u cāna kılma-: Başını ve canını kaybetmek, sahip olunan her şeyi kaybetmek.

'İşkûn yolında çünkü *baş u cāna kılmadum / Bilsem bu firkatün gārazi dağı nemeddür*

[Senin aşkının yolunda başımı ve canımı kaybettim. Bu ayrılığın maksadı nedir, bir bilsem?]

baş ur-: 1. Baş eğerek saygı göstermek, saygı ile eğilmek. 2. Başını eğmek. 3. Boyun eğmek, isteyerek ya da istemeyerek kabul etmek.

Hemân-sâ'at ki şeh katına irdi / *Baş urup şah eline nāme virdi* [1747]

[Şahın huzuruna ulaşır ulaşmaz, saygı ile eğilip mektubu eline verdi.]

Çü bu şem'-i felek baş urdı indi / İki leşker hemân-dem döndi kındı [3860]

[Gökyüzünün mumu başını eğip battığında iki asker hemen durup konakladı.]

İlahî ölmeğe çün uravuz baş / Bize tevfiğ ü imân eyle yoldaş [5395]

[Ey Allah'ım, ölüme boyun eğdiğimizde bize yardımını ve imanı yoldaş eyle!]

Deyim Türkiye Türkçesinde çok anlamlı bir kullanıma sahiptir: "1. Bir işin yapılmasını bir kimseden ya da kuruluştan istemek, müracaat etmek. 2. Kendisine lazım olan bir şeyi öğrenmek veya elde etmek için bir nesne ile ilişki kurmak. 3. Çareyi denemek, uygulamak, 4. Bir yöne doğru itmek." (Yurtbaşı, 2013: 339)

baş yünül it-: Uysal olmak, direnmeden yola gelmek.

Gehi eydür idi kim iy gönül sen / Niçün 'ışka ideydün baş yünül sen [4192]

[Bazen derdi ki: "Ey gönül sen niçin aşka yumuşak başlılık ederdin?]

Deyim, Türkiye Türkçesinde kullanılan "yumuşak başlı ol-" deyimiyile aynı anlama sahiptir.

başa iriş-: Kötü bir duruma uğramak.

Dimege korbaram rāz-ı nihanı / Ki nā-geh başa irişe ziyanı [967]

[Ansızın başa zararı dokunur diye gizli sırrı söylemeye korkarım.]

Deyim, Türkiye Türkçesinde kullanılan "başa gel-" deyimi ile aynı anlama sahiptir.

başdan ayağa: Baştan aşağı, baştan sona kadar, bütünüyle.

Tenüñ gören şanur billür-ı terdür / Vücūduñ başdan ayağa şekerdür [3666]

[Tenini gören terinin kristali olduğunu düşünür. Vücudun baştan aşağı şekerdir.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

başı virmek rāzı virme-: Ne olursa olsun sırrını söylememek.

Didiler bizi şahum şanma yavuz / Virevüz başı rāzı virmeyevüz [2504]

Şahım bizim kötü olduğumuzu düşünme. Başımızı veririz, sır vermeyiz.]

Deyim Türkiye Türkçesinde "ser verip sır verme-" şeklinde kullanılmaktadır.

başına gel-: Kötü bir olay veya durumla karşılaşmak.

Başuma geldi sensiz şol kadar gam / Ki anı görmedi 'ālemde ādem [2210]

[Sensiz dünyada hiçbir insanın görmediği kadar sıkıntı başıma geldi.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

başına hak dök-: Büyük bir üzüntü ve kederden dolayı ölmeyi istemek.

Tamāmet tonlarını eyledi çāk / Ayağdan düşdi dökdi başına hak [5299]

[Bütün elbisesini parçaladı, yere oturup üzüntü ve kederinden dolayı ölmek istedi.]

Deyim Türkiye Türkçesinde "başına toprak saç-" şeklinde kullanılmaktadır.

başına tāt ur-: Başına taç giymek; zenginlik ve refah içinde olmak.

Kimi taht üzere *urmuş başına t̄ac* / Kimi ayahta kalmış halka muhtaç [76]

[Kimi tahta çıkmış başına tacını giymiş kimi halka muhtaç bir şekilde hor görülüp aşağılanmış.]

başına t̄ac-ı devlet ur-: Başına mutluluk tacı yerleştirmek, nimet ve varlığa kavuşmak.

Kimüñ *başına urdı t̄ac-ı devlet* / Ki ol devden irişmedi aña let [3266]

[O dev (dünya) büyük nimetler verdiği kime sonrasında dayağını atmamıştır ki?]

başına üř- Etrafına toplanmak.

Ki ben anda ki kılam mekr ile d̄iv / Üře bir ademüñ *başına biñ d̄iv* [1208]

[Ben orada bir adamın başına bin şeytan üşüşün diye şeytan ile bir hile yapacağım.]

başına yıh- : Harap etmek, zor durumda bırakmak.

Eger gelmez olursa ol nigār̄in / Çekem leşker *yıham başına şarın* [3776]

[Eğer o resim gibi güzel sevgili gelmez olursa asker gönderip şehrini başına yıkacağım.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde varlık göstermekle birlikte "kendisine uğraşıp duracağı bir iş yamamak, zor işi onun üzerine bırakıp gitmek" (Yurtbaşı, 2013, s. 342) anlamında kullanılmaktadır.

başından yıl çıh- : Bir acının ateşiyle yanmak.

Tabanca yidi kendü koldaşından / Nigüsār oldu *yıl çıhdı başından* [4998]

[Kendi dostundan tokat yedi, baş aşağı oldu, tepesinden dumanlar çıktı.]

Deyim Türkiye Türkçesinde kullanılan "dumanı tepesinden çık-" deyiimiyle aynı anlamdadır.

başını dizini dög- : Keder ve üzüntüden dolayı başını ve dizini dövme.

Gehi *başın dögerti geh dizini* / Melāmet eyler idi kend'özini [2299]

[Bazen başını bazen dizini döver, kendisini ayıplardı.]

başını eline al- : Ölümü göze almak.

Giçüp cāndan *elüme başum aldum* / Vefā bulam diyü řapuña geldüm [2841]

[Canımdan geçip ölümü göze aldım, vefa bulmak için huzuruna geldim.]

başını taşlara dög- : Başını taşlara vurmak, büyük üzüntü yaşamak, çok pişman olmak.

Gehi seyl bigi dökersin yařuñı / Gehi *taşlara dögorsin başuñı* [911]

[Bazen sel gibi gözyaşi dökersin, bazen başını taşlara vurursun.]

başlar yitür- : Birilerini yok etmek, birilerinin hayatını sona erdirmek.

Bitürür gāh çoğ zaşmetlü işler / *Yitürür gāh çoğ ızzetlü başlar* [5105]

[Bazen çok zor işleri başarır. Bazen çok değerli insanların hayatlarını elinden alır.]

iki eliyle başını döğ-: İki eliyle başını dövmek, büyük bir üzüntü nedeniyle iki eliyle başına vurmak.

Kapudan çıldı döküp kan yaşını / *İki eliyle döğerti başını* [5297]

[Gözünden kanlı yaşlar dökerek kapıdan çıktı, iki eliyle başını dövüyordu.]

yaşı seyli başından aşagel-: Gözyaşı seli başından aşmak, üzüntü ve kederden dolayı çok ağlamak.

Birazdan ‘aklı çünkim başa geldi / *Yaşı seyli başından aşageldi* [3942]

[Birazdan akli başına geldiğinde gözyaşının seli başından aştı.]

1.1.3. Dil

dil depret-: Konuşmak, bir meseleyi anlatmak.

Beni dün gün oda yaħar bu müşkil / *Velikin ĸorħaram depretmege dil* [3672]

[Beni bu zor durum ateşlere atar; lâkin konuşmaya korkarım.]

dil vir-: Konuşma gücü vermek.

Gehi bî-ħod şarāba el ururdı / *Gehi bî-dil rebāba dil virürdi* [2550]

[Bazen kendinden geçmiş bir şekilde şaraba el uzatırdı, bazen rebabı konuştururdu.]

dile gel-: Dile gelmek, söylemeye başlamak.

Çü ĸasret odlarıyla yaħılurdı / *Bu şî‘ri derd ile dile gelürdi* [2552]

[Ne zaman hasret ateşleyle yansa dert ile bu şiiri söylerdi.]

dile gelme-: Söyleyememek, anlatılmamak.

Çü giçdi yıl gibi ‘ahd-i cüvānı / *Dile gelmedi bu rāz-ı nihanı* [197]

[Lakin gençlik çağı yıl gibi geçti, bu gizli sırrı dile gelmedi.]

dile getir-: Anlatmak, söylemek.

Bu dürlü derdümün iy yār-ı şîrîn / *Dile getüremezem biñde birin* [4750]

[Ey şirin sevgili, bu türlü derdimin binde birini dile getiremem.]

1.1.4. Diş

diş bile-: Göz koymak, bir şeyi elde etmeyi istemek, arzulamak.

Diriğ eylemeyem cānum dilersen / *Eger taħtuma daħı diş bilersen* [3205]

[Canımı dilersen eğer tahtıma da göz koyarsan senden esirgemem.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde varlık göstermekle birlikte “bir kimseye zarar vermek için fırsat kollamak, hınç duymak; öç almak için fırsat kollamak” (Yurtbaşı, 2013, s. 413) anlamlarında kullanılmaktadır.

dişi bağlan-: Yemekten içmekten kesilmek.

Derünü ĸolı nār u gözi ĸün-bār / *Dişi bağlandı vü dil ĸaldı bî-kār* [753]

[İçi ateş, gözleri kan doldu. Konuşamaz ve dili iş göremez hâlde kaldı.]

1.1.5. Göz

âlem gözine teng ol-: "Dünya gözüne dar olmak" şeklinde Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim, "çok sıkılmak, büyük bir üzüntü ve çaresizlik yaşamak" anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamıyla Türkiye Türkçesinde kullanılan "dünya başına dar olmak, dünya gözüne zindan olmak" deyimleriyle benzerlik göstermektedir.

Nişaṭı bādīpāsı leng oldu / Kara gözine 'âlem teng oldu [1348]

[Neşesi kısa sürdü, kara gözüne dünya dar oldu.]

cihân gözine pîç-der-pîç ol-: "Dünya gözüne kıvrım kıvrım olmak" şeklinde Türkiye Türkçesine aktarılabilir olan deyim "dünya karmakarışık olmak" anlamındadır.

Cihân olur gözine pîç-der-pîç / Ki arada Cihân-efrüz olur hiç [3630]

[Dünya gözünde karmakarışık oldu, orada Cihan-efruz kendini kaybetti.]

göz yaşını kan ile qar-: Gözyaşını kan ile karıştırmak. Deyim "üzüntü ve kederden dolayı aşırı ağlamak" anlamındadır.

Firâkuñla hemîşe bî-qarâram / Gözüm yaşını kan ile qararam [4703]

[Ayrılığınla her zaman kararsızım, gözümün yaşını kan ile karıştırırım.]

gözden dür dök-: "Gözden inci dökmek" şeklinde Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim "ağlamak" manasındadır. İfadede gözyaşı inciye benzetilmiştir.

Şu deñlü nâmeye dür dökdi gözden / Ki hâşıl olmayaydı denizden [4785]

[Mektup için denizlerde bulunmayacak derece gözlerinden inciler döktü.]

gözden hûn aḥıt-: "Gözden kan akıtmak" şeklinde Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim "büyük acı ve üzüntüyle ağlamak" anlamını taşımaktadır.

Bunu didi vü gözden hûn aḥıtdı / Ki ṭonların kamu gül-reng itdi [5087]

[Bunu söyledi ve tüm elbisesini gül rengine dönüştürecek derecede gözlerinden kanlı gözyaşı akıttı.]

gözden kan (kanlar) dök-: Büyük acı ve üzüntüyle ağlamak.

Hezârân yirde gözden döktiler kan / Ki bir dem bile hoş beslediler cân [5225]

[Binlerce yerde gözden kan akıttılar, bir zaman kaygısızca yiyip içip rahatlarına baktılar.]

Bunu didi vü kanlar dökdi gözden / Ki artuğ idi her bir gözi közden [1472]

[Bunu dedi ve kordan daha kızıl olan gözünden kanlı yaşlar döktü.]

gözi ḥ'âb görme-: Gözü uyku görmemek, uyuyamamak.

Anuñcün 'âşıkuñ görmez gözi ḥ'âb / Ki irte gice olmaz hiç bî-âb [3479]

[Onun için aşkın gözüne uyku girmez, gözyaşı dökmediği bir sonraki gece olmaz.]

gözi kamaş-: Güzellik, görkem vb. dolayısıyla büyülenmek, hayran olmak.

Göricek yüzünü gözi kamaşdı / Söküldi cümle bendi 'aklı şaşdı [2412]

[Yüzünü görünce gözü kamaştı, tüm bağları çözüldü, aklı şaştı.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

gözi kapuya kal-: Birini özlem ve sabırsızlıkla beklemek.

Oturup gözi *kalmışdı kapuya* / Gele diyü meger Hürmüz tapuya [3488]

[Oturmuş Hürmüz huzura gelsin diye gözü kapıda kalmıştı.]

Deyim, Türkiye Türkçesinde “gözü kapıda kal-” şeklinde varlığını sürdürmektedir.

gözi rüşen ol-: Gözlerinde istek ve sevinç belirlemek.

Anası gördi gözi *rüşen oldı* / Aña ‘âlem ser-â-ser gülşen oldı [451]

[Annesi onu görünce sevinçten gözü parladı, dünya ona baştanbaşa bir gül bahçesi oldu.]

Türkiye Türkçesinde kullanılan “gözleri parla-” deyimini ile aynı anlamdadır.

gözi tol-: Sevinç veya üzüntüden ağlayacak duruma gelmek.

Yüreği cüş idiben gözi *tolđı* / Südi emceklerinden aha geldi [1983]

[Yüreği coşup gözü doldu, göğüslerinden süt gelmeye başladı.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

gözi toyma-: Gözü doymamak, elindekiyle yetinmeyip daha fazlasını istemek.

Aña Hağ bunca māl eyledi rüzī / ‘Acebdür kim dağı *toymazdı gözi* [5101]

[Allah ona bu kadar mal nasip etti, şaşılacak şey ki gözü de doymazdı.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

gözi yaşlar dök-: Çok ağlamak.

Ŧurup Ferruğ katına vardı Pürüz / *Gözi yaşlar döker* ü bağı pür-süz [5070]

[Piruz gözünden yaşlar dökerek ve bağı ateşli bir hâlde gelip Ferruğ’un huzuruna vardı.]

gözi yolda (olmak): Birinin gelmesini merak ve özlemle beklemek.

Oturmuşdı gül-i ter gözi *yolda* / İki yaşduğ komışdı sağda solda [1215]

[Taze gül gözü yolda, sağına soluna iki yastık koyarak oturmuştu.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

gözün ciger kanıyla taldur-: “Gözünü ciğer kanıyla doldurmak” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim “gözünden kanlı yaş akacak kadar çok üzölmek” anlamındadır.

Gül-i ra ‘nâ işidüp dāye sözin / *Ciger kanıyla taldurđ gözün* [1247]

[Açılmış gül dadının sözünü işitince gözü kanlı yaşla doldu.]

gözünden kan dök-: Gözünden kan akıtmak, büyük acı ve üzüntüyle ağlamak.

Nihāyetsüz emel toğmın ekerdi / Şuvarmağa *gözünden kan dokerdi* [2163]

[Sonsuz emel tohumu ekerdi, onları sulamak için gözünden kanlı yaşar akıttırdı.]

gözünden kan yögür-: Gözünden kan akıtmak, büyük acı ve üzüntüyle ağlamak.

Hemân sâ'at yüzini yire urdı / Gözinden yaş yirine kan yügürdi [5141]

[Hemen o anda yüzünü yere koydu. Gözlerinden yaş yerine kan akıttı.]

gözünden nîl ü ceyhûn revân it-: "Gözünden Nil ve Ceyhun akıtmak" olarak Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim "çok fazla ağlamak" anlamındadır.

Hürüş eyledi ol derd ile maḥzûn / Revân idüp gözinden Nîl ü Ceyhûn [2042]

[O dert ile üzülüp gözünden Nil ve Ceyhan'ı akıttı.]

gözünden seyl-âb dök-: "Gözünden sel gibi gözyaşı dökmek" olarak Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim "çok fazla ağlamak" anlamındadır.

Gehî seyl-âb dökerti gözinden / Gehî odlar saçılurdu sözünden [2635]

[Bazen gözünden sel gibi yaş akıttı, bazen sözünden ateşler saçıldı.]

gözünden tûfân dökil-: Bütün dünyayı kaplayacak yağmur gibi çok gözyaşı dökmek; çok fazla ağlamak.

Ġariḳ olmuş idi Gül ḳan içinde / Gözinden dökilen tûfân içinde [4547]

[Gül, gözünden dökülen kan ve tufan selinde boğulmuştu.]

gözünden yaş yirine ḳan dök-: Gözünden yaş yerine kan dökmek. Deyim "kanlı gözyaşı dökmek, büyük bir üzüntü ya da acı nedeniyle aşırı ağlamak" anlamındadır.

Gözünden yaş yirine ḳan dökerti / Ne ḳan kim 'âleme tûfân dökerti [4538]

[Gözünden kan yerine dünyayı sele boğacak kadar yaş dökerti.]

gözine uyḫu gelme-: Gözüne uyku gelmemek, uyuyamamak.

Velî gelmez idi gözine uyḫu / Aña uyḫu mı getirürdi ḳayḫu [2330]

[Lâkin gözüne uyku girmezdi. Kaygı ona uyku mu getirirdi?]

Türkiye Türkçesinde kullanılan "gözüne uyku girme-" deyimini ile aynı anlamdadır.

gözine uyḫu ḫol-: Gözüne uyku dolmak, uykusu gelmek, uyumayı istemek.

Ṭala ehli ḫariḳ-i ḫ'âb olmuş / Gidüp devlet gözine uyḫu ḫolmuş [3867]

[Dalıp uykuya boğulmuş, gözünden mutluluk gitmiş, gözüne uyku dolmuş.]

gözini dik-: Gözünü bir şeyden ayırmamak.

Uyumamış gözini göḫe dikmiş / Cefâ serv-i revânın iki bükmiş [4825]

[Uyumamış, gözünü göḫe dikmiş, sıkıntılar servi boyunu ikiye bükmüş.]

Deyim, Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

gözünü yumma-: Gözünü kapatmamak, uyumamak.

Ne ol dil-ber uyıdı vü ne yatdı / Gözünü yummadı şubḫı gözetdi [1132]

[O dilber ne uyudu ve ne yattı, gözünü yummayıp sabahı bekledi.]

Deyim, Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmakla birlikte Türkiye Türkçesinde "göz kırpm-" deyimini de aynı anlama sahiptir.

gözleri sıl dök-: Gözleri sel dökmek, aşırı ağlamak.

Cü Gül 'ışıkına Hürmüz bağladı bil / *Dökerdi* od içinde *gözleri sıl* [1428]

[Hürmüz Gül'ün aşıkına ümit bağladığı için gözleri ateş içinde sel gibi gözyaşı dökerdi.]

gözleri yağı (olmak): Gözünün yağı olmak, bir kimse değerli ve kıymetli olmak.

Atanuñ oğlıdur *gözleri yağı* / Oğul ataya bir il bigi yağı [2116]

[Oğul babanın gözünün yağıdır, oğul bir yabancı gibi babaya düşmandır.]

gözleri yaşına garîk ol-: "Gözlerinin yaşında boğulmak" şeklinde Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim "aşırı ağlamak" anlamındadır.

Birazdan 'aklı çün geldi başına / *Garîk olmuşdı gözleri yaşına* [2000]

[Birazdan aklı başına geldi, gözyaşlarına boğulmuştu.]

gözleri yirinden çıh-: Gözleri yerinden çıkmak, çok sıkıntılı bir durumda olmak.

Cihândan 'ömrini uçıhdı şandı / Ya *gözleri yirinden çıhdı* şandı [4901]

[Korkudan, öldüğünü ya da gözlerinin yerinden çıktığını sandı.]

Deyim, Türkiye Türkçesinde "gözleri yerinden (yuvalarından) fırla-" şeklinde varlığı sürdürmektedir.

gözlerinden hün dökil-: "Gözlerinden kan dökülmek" şeklinde Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim "kanlı gözyaşı dökmek, büyük acı ve üzüntüyle ağlamak" anlamındadır.

Dökilür gözlerinden ol kadar *hün* / Ki kıılır nâmeyi elinde gül-gün [4783]

[Gözünden elindeki mektup pembeye döndürecek kadar kan akıttı.]

gözlerine uyhu girme-: Uyuyamamak, uyku tutmamak.

Cihânda uyımaduk kimse qalmaz / Senüñ *gözlerüne* hiç *uyhu girmez* [922]

[Dünyada uyumadık kimse kalmaz. Senin gözlerine hiç uyku girmez.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

gözü cüy ol-: "Gözü akarsu olmak" şeklinde Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim "çok ağlamak, aşırı gözyaşı dökmek" anlamındadır.

Qanısın iy gül-i hoş-büy âhir / *Gözüm cüy oldı* göster rüyü âhir [2180]

[Ey gül kokulu neredesin? Gözüm akarsu oldu, artık yüzünü göster.]

gözi uyhu görme-: Gözü uyku görmemek, uyuyamamak.

Nefes alınca *gözün uyhu görmez* / Gözüm hiç sencileyin bed-hü görmez [919]

[Nefes aldığın sürece gözün uyku görmez. Gözüm hiç senin gibi kötü huylu görmez.]

gözi yaşını kan ile qar-: Gözyaşını kan ile karıştırmak. Deyim "üzüntü ve kederden dolayı aşırı ağlamak" anlamındadır.

Firâkuñla hemişe bî-qarâram / *Gözüm yaşını kan ile qararam* [4703]

[Ayrılığınla her zaman kararsızım. Gözyaşımı kan ile karıştırırım.]

gözi yolda kulağı kapuda (olmak): Birinin gelmesini merak, istek veya özlemle beklemek.

Gözüm yolda kulağum kapudadur / Elümde cân u gönüm tapudadur [2245]

[Gözüm yolda kulağım kapıdadır. Elimde canım ve gönüm meydandadır.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

gözünden kan dökil-: Gözünden kan dökülmek; acı ve üzüntüden dolayı çok ağlamak.

Sen anda olasın her lahza şādān / Benüm bunda gözümnden dökile kan [4719]

[Sen orada her an mutlu olurken benim burada gözümnden kanlı yaş dökülür.]

gözünü aç-: Uyanık, dikkatli olmak.

Gözünü aç düşmanunu hor görme / Seni çün mār u anı mūr görme [5421]

[Gözünü aç, düşmanını hor görme; kendini yılan onu karınca görme.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

gözüne cihānı teng ü tār it-: “Gözüne dünyayı dar etmek” olarak Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim, “çok sıkıntılı bir duruma düşürmek” anlamında kullanılmıştır.

Eger derdümi tutarsam nihānī / Gözüme teng ü tār ider cihānı [4710]

[Eger derdimi gizli tutarsam gözüme dünyayı dar eder.]

Deyim, Türkiye Türkçesinde kullanılan “dünyayı başına dar et-” deyimini ile anlamca benzerlik göstermektedir.

1.1.6. Kaş

kaşına çin şal-: Kızgın olduğunu kaşlarını yaklaştırarak göstermek.

Bu sözden dāye oldı katı gangin / Yüzün burtardı şaldı kaşına çin [1006]

[Bu sözden dolayı dadı çok kederli oldu, yüzünü buruşturup kaşını çatı.]

Deyim Türkiye Türkçesinde kullanılan “kaşını çat-” deyimini ile aynı anlamdadır.

1.1.7. Ög

ögin devşür-: Aklını toplamak, akılsızca davranış sergilemekten kaçınmak.

Ögüñ devşür kimüñlen kine turduñ / Gözüñ açmaz iseñ başuñ yitürdüñ [4939]

[Aklını topla kime kin tuttun, gözünü açmazsan başını yitirirsin.]

ögin /ögini dir-: Aklını toparlamak, kendine gelmek.

Ögin dirdi vü didi kim benümle / Bu fi'li itmedi illā ki Hüsna [4332]

[Aklını toparladı ve “Hüsna bu işi benimle yapmadı.” dedi.]

Bunu diyüp biraz dirdi ögini / Şunup çıhardı der-hāl emceğini [4575]

[Bunu deyip aklını topladı, hemen göğsünü çıkardı.]

ögin dirşürime-: Aklını toparlayamamak, kendine gelememek.

Çü kıldı bir nazār anuñ yüzine / *Ögin dirşürimedi* kend'özine [2698]

[Onun yüzüne bir kere baktığı vakit aklını toparlayamadı.]

öginde di-: Bir şeyi yapmayı düşünmek, tasarlamak.

Öginde dir ki qorğum yoğ ölümden / *Veli* derdüm firāk-ı yār elinden [3490]

[Aklından: "Ölümden korkum yok fakat derdim yârdan ayrılığın elindedir." der.]

Deyim, Türkiye Türkçesinde kullanılan "aklından geçir- / içinden geçir-" deyimleriyle aynı anlamdadır.

öginde eyit- : Bir şeyi yapmayı düşünmek, tasarlamak.

Öginde eydür ol dil-ber ki yā Rab / 'Aceb Hürmüz mi ola bu şeker-leb [2701]

[O gönül alan aklından acaba bu şeker dudaklı Hürmüz müdür, diye geçirir.]

Deyim, Türkiye Türkçesinde kullanılan "aklından geçir- / içinden geçir-" deyimleriyle aynı anlamdadır.

öginde git-: Aklından gitmek, unutmak.

Gül ile çün bu resme 'ıyş itdi / *Öginden* Hüsna unudıldı *gitdi* [3571]

[Gül ile bu şekilde zevk ü sefa sürdüğü için Hüsna unutulup gitti.]

öginde düş-: Aklına düşmek, hatırlamak.

Yine *düşdi* öginde Hürmüz'ün Gül / Yine gül hasretinden yandı bülbül [2093]

[Hürmüz'ün aklına yine Gül geldi. Bülbül yine gülün hasretinden yandı.]

öginde getürme-: Aklına getirmemek, düşünmemek.

Getürmez öginde rüz-ı cezayı / Dağı varduğça arturur haṭâyı [5466]

[Aklına hesap gününü getirmez, gittikçe de yanlış artırır.]

öginde şal-: Aklına getirmek, hatırlatmak.

Benüm hışmum *ögüne şalmaduñ* mı / Yağūd bini muḥāle almaduñ mı [3771]

[Benim öfkemi aklına getirmedi mi yahut beni hafife almadın mı?]

1.1.8. Yüz

yüzün / yüzünü çevür-: Yüzünü başka yöne çevirmek, görmezlikten gelmek, ilgi göstermemek.

Kaşın pür-çin idüp görmeze urdı / Yolından şapdı vü *yüzün çevürdi* [1451]

[Kaşını çatıp görmezden geldi, yolunu değiştirip yüzünü çevirdi.]

Beni gördü vü *yüzünü çevürdi* / *Çatına* varmağa komadı sürdi [1343]

[Beni gördü ve yüzünü çevirdi, huzuruna çıkmama izin vermeyip beni kovdu.]

yüz döndür-: Yüz çevirmek, gösterilen ilgiyi kesmek, uzaklaşmak.

Nihān eylemegil rāzuñı benden / Ki *yüz döndürmezem* ölince senden [4651]

[Sırrını benden gizleme, ölünceye kadar senden yüz çevirmem.]

yüz kara kıl-: Yapılan bir iş ya da davranışla birini utandırmak. Türkiye Türkçesinde kullanılan "yüzünü kara çıkar-" deyimiyile aynı anlamdadır.

İ göz böyle niçün *yüz kara kılduñ* / Ki bir bağışla bağrum päre kılduñ [741]

[Ey göz böyle niçin beni utandırdın, bir bakışla bağrımı parçaladın?]

yüz/yüzün kaytar-: Yüz çevirmek, bir kimseden ilgi ve alakayı kesmek.

Ne diyeyüm saña kim ol hayāsuz / Neler eyledi baña *kaytarup yüz* [3364]

[Ne diyeyim ki sana? O hayāsız benden yüz çevirip bana neler yaptı.]

Bir ay çün dāyesine ol niğārīn / Qatı hışm idiben *kaytardı yüzün* [1060]

[Bir ay boyunca o resim gibi güzel sevgili dadısına çok öfke gösterip yüzünü çevirdi.]

yüz kaytarma-: Yüz çevirmemek, korkmamak.

Yaturdı kapuda on kişi gürbüz / Ki *kaytarmazlar idi* kimseden *yüz* [3364]

[On gürbüz kişi kapıda yatardı, ki (bunlar) kimseden korkmazlardı.]

yüz sür- / süri- : Büyük sevgi veya saygı duyulan bir şahsiyet karşısında yüzünü yere sürercesine eğilmek.

Saña yüz biñ ise cānum fidīdür / Benüm *yüz sürmek* ü senden nidīdür [3031]

[Yüz bin canım varsa sana fedadır. Benim yerlere eğilmem senden bana hediye dir.]

Bugün kaşd eyledüm on kez çapuña / Ki girem *yüz süriyem* hazretüñe [4895]

[Bugün huzuruna girip huzurunda saygıyla eğilmek için on kez niyetlendim.]

yüz tola-: Surat asmak, yüz buruşturmak.

Ya aña çāre vü dermān idem ben / Yağūd *yüzüm tolayıban* gidem ben [3701]

[Ya ona çare ve derman olayım yahut suratımı asıp gideyim.]

yüz ur-: Müracaat etmek, baş vurmak.

Elin aldı vü geldi şeh katına / *Yüz urdı* pādīşāhuñ hazretine [5077]

[Elini tuttu ve şahın katına geldi, padişahın huzurunda eğildi.]

yüzünü ağ eyle-: Yüzünü ağartmak, övünülecek iş yapmak, yüksek başarı göstermek.

Yüzüm ağ eyledi olsun yüzi ağ / Teni dāyim selāmet cānı hem sağ [1863]

[Yüzümü ağarttı, yüzü ak olsun. Vücudu esen, canı sağ olsun.]

yüzün burtar-: Yüzünü buruşturmak, ekşitmek.

Bu sözden dāye oldı qatı gamgīn / *Yüzün burtardı* şaldı qaşına çīn [1006]

[Bu sözden dolayı dadı çok kederlendi, yüzünü asıp kaşını çattı.]

Türkiye Türkçesinde kullanılan "yüzünü/suratını ekşit-" deyimi ile aynı anlamdadır.

yüzin yırt-: Yüzünü yırtmak; ölüm vb. büyük üzüntüler karşısında insanların vücutlarını dövüp yüzlerini tırnaklarıyla çizerek keder duygularını açığa vurmaları davranış ve geleneği.

Yüzün yırtup tonın ider idi çäk / Kılurdu yaşduğın taş döşegin hāk [3540]

[Yüzünü yırtıp elbisesini parçalardı, taşı yastık toprağı döşek ederdi.]

yüzine bahası gözi (olmama)-: Yüzüne bakacak gözü olmamak, utanmak.

Ben ana girü varmağa yüzüm yoğ / Anuñ yüzine bahası gözüm yoğ [1260]

[Benim ona geri varmaya yüzüm, onun yüzüne bakacak gözüm yok.]

Deyim, Türkiye Türkçesinde “yüzüne bakamaz ol-” şeklinde varlığı sürdürmektedir.

yüzini yaşı-: Yüzünü gizlemek.

Felekden çünkü bu sultân-ı encüm / *Yüzini yaşıbanuñ* olur güm [3137]

[Bu yıldızların sultanı yüzünü gizleyip gökyüzünden kaybolur.]

yüzini yire ço- : Secdeye kapanmak, yere kapanmak.

Kılup şâha du'â vü âferini / Şeh önünde *koğı yire yüzini* [4755]

[Şaha duada ve övgüde bulunup önünde saygıyla eğildi.]

yüzini yire ur-: Secdeye kapanmak, yere kapanmak.

Birazdan Gül kefen boynında irdi / Şeh önünde *yüzini yire urdı* [5085]

[Birazdan Gül ölümü göze almış şekilde geldi, şahın önünde saygıyla eğildi.]

yüzini yüzine ur-: Yüzünü yüzüne sürmek.

Öpiben Hürmüz'ün iki gözünü / *Çocıban yüzine urdı yüzünü* [2137]

[Hürmüz'ün iki gözünü öpüp Hürmüz'ü kucakladı, yüzünü yüzüne sürdü.]

yüzünü ayağına toprağ it-: Yüzünü ayağına toprak etmek, her türlü fedakârlığı yapmak, uğruna can vermek.

Ayağına yüzüm toprağ ideydüm / Eger bir kez gözüm yaşın sileydi [1359]

[Eğer bir defa gözümün yaşını silseydi, canımı yoluna feda ederdim.]

yüzüm üstinde / üstine: Büyük bir memnuniyetle.

Men olam senün ile şād dāyim / *Yüzüm üstinde* kulluğun kılayım [936]

[Ben seninle daima mutlu olayım, büyük bir memnuniyetle sana hizmetçilik yapayım.]

yüzine baş-: Gereken ilgi ve saygıyı göstermemek, hiçe saymak.

Revâdur cānumuza hüküm iderse / *Yiridir yüzümüz başup giderse* [3393]

[Canımıza hükmetmesi bizi hiçe sayması uygundur.]

yüzünün şuyını hiçe şay-: Şeref ve itibarını hiçe indirmek, iffet ve namusunu korumamak.

Didi kim iy hayâsız nice nice / Şayasın yüzüñüñ şuyını hiçe [1364]

[Dedi ki: "Ey utanmaz, iffet ve namusunu nasıl hiçe sayarsın?"]

'aybın yüzine ur-: Birinin kusur veya yanlışını yüzüne söylemek.

Ki kendü 'aybı görünmez gözine / *Urur* ayruhlarıñ 'aybın yüzine [231]

[Kendi kusuru gözüne görünmez, başkalarının kusurlarını yüzlerine söyler.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

1.2. Boyun Kısımındaki Organlar

1.2.1. Boğaz

boğazın al-: Boğazına yapışmak, boğazından yakalamak.

İlerü yürüdi *boğazın aldı* / Elinde geçdi vü yâbâna şaldı [4821]

[İleri geldi ve (nöbetçinin) boğazına yapıştı. (Nöbetçi) elinde kendinden geçti ve (nöbetçiyi) ıssız yere bıraktı.]

boğazına yapış-: Boğazına yapışmak, boğazını tutarak sıkmak.

Gül'e el şundı Gül tırdı *yapışdı* / *Boğazına* ki şol sâ'atde geçdi [4366]

[(Avcı) Gül'e el uzatınca Gül durdu ve boğazına yapıştı. O anda (avcı) kendinden geçti.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

1.2.2. Boyun

boyun vir-: Baş eğmek, teslim olmak, katlanmak, boyun eğmek.

Şehün çün gönlin ol aparmış idi / *Şamu* cevrine *boyun virmiş* idi [4903]

[Şahın çünkü gönlinü o kapmıştı, bütün sıkıntılara teslim olmuştu.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

boynun bur-: Boyun büktürmek, çaresiz bırakmak.

Ol evvel âl idüp gönlin götürdi / *Felek* boynun burup girü getürdi [690]

[O önce hile yapıp vazgeçti, felek çaresiz bırakıp kabul ettirdi.]

boynuna şal-: Boynuna dolamak, sarmalamak.

Bir elini Gül'ün *boynuna şalmış* / Bir eline dolu bir câm almış [1591]

[Bir elini Gül'ün boynuna dolmuş, bir eline dolu bir kadeh almış.]

boynunu eg-: Boyun bükme, çaresiz acındırıcı bir durumda kalmak.

Binâ kılmışdı anda 'âlî eyvân / Ki *boynunu egüp* bahardı keyvân [276]

[Orada görkemli, öyle bir köşk yapmıştı ki Zuhâl gezegeni boynunu büküp bakardı.]

boynunu ur-: Başını keserek öldürmek.

Ki Ferruh-zâd'ı tiz tutuñ getürüñ / Elini bağlañ u *boynunu uruñ* [4869]

[Ferruhzad'ı çabuk tutup getirin; elini bağlayın ve boynunu vurun.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

boynunda kal-: Herhangi bir şey üzerinde borç kalmak.

Eger fâş idesin râz-ı nihānum / Ben ölem vü *kala boynuñda* kanum [3677]

[Eğer sırrımı aşikâr edersen ben öleyim ve kanım üzerinde borç kalsın.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

1.3. Gövde ve Karın Kısımındaki Organlar

1.3.1. Bağır

bağrı başlu: Bağrı yaralı, üzüntülü ve kederli.

Bu derd ü hasret ilen gözi yaşlu / Tama çıhdı yine ol *bağrı başlu* [1349]

[Bu dert ve özlem ile gözü yaşlı bir hâlde o üzüntülü dama çıktı.]

bağrı kan tol-: Üzücü bir durum nedeniyle çok acı çekmek.

Senüñ derdüñle *bağrum tıldı kandan* / Ne durur dilegüñ bu nâ-tüvāndan [923]

[Senin derdinle bağrım kan doldu, bu takatsizden dileğin nedir?]

bağrı kanı gözden rahne kıl-: “Ciğer kanı gözü delip oradan çıkmak” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim “çok aşırı ağlayıp kanlı gözyaşı akıtmak” anlamındadır.

Güniden eyle tarıkmışdı cânı / Ki gözden rahne kıldı *bağrı kanı* [3698]

[Kıskançlıktan canı çok öyle sıkılmıştı ki gözünden kanlı yaş akıttı.]

bağrı päre kııl-: Gönlü parça parça etmek, aşk acısıyla çok büyük acılar çektirmek.

İ göz böyle niçün yüz kara kılduñ / Ki bir bağışla *bağrum päre kılduñ* [741]

[Ey göz, niçin böyle beni utandırıp bir bakışla bağrımı parça parça ettin?]

bağrı yağıl-: Yüreği yanmak, aşk acısından dolayı son derece üzüntülü olmak.

Eger hālümü dil-dārum bileydi / Nite derd ile *bağrum yağılaydı* [1354]

[Gönlümün sahibi eğer hālimi bilseydi dert ile bağrım nasıl yanardı.]

bağrı yirinden sökil-: Yüreği yerinden sökülecek kadar üzüntü içinde olmak.

Şanasın *bağrı yirinden sökilür* / Gözinden kan olup taşra dökilür [4512]

[Bağrının yerinden sökülüp gözünden kan olarak dışarı aktığını sanırsın.]

bağrı rîş kııl-: Yüreğini yaralamak, derde giriftar etmek.

Aña kem harf ilen bir iş kıldum / Ki *bağrı* bencileyin *rîş kıldum* [1404]

[Kötü söz ile onun başına iş getirip benim gibi bağrını yaraladım.]

bağrı tağla-: Acıyla ve özlemle içini yakmak, acı içinde bırakmak.

Elini ayağını bağladılar / Firâk odıyla *bağrı tağladılar* [3714]

[Elini ayağını bağlayıp ayrılık ateşiyle bağına yaktılar.]

bağın yah-: Dertlenmek, acı çekmek.

Çü lüle şavkıla *bağın yahardı* / Çü lülü gözlerinden yaş ahardı [3562]

[Lale gibi kıvılcımla bağına yakıp gözlerinden inci gibi yaş akardı.]

bağını del-: Çok dokunmak, içine işlemek.

N'ideyim çünkü bu iş hadden aşdı / *Delüp bağrumı* guşşa cāna geşdi [3674]

[Ne yapayım, bu işin ölçüsü kaçtı, hüznün bağrumı delip içime işledi.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

bağını dil-: Bağını parçalamak; ızdırap, acı içinde bırakmak.

İ hicri zicri yüregüm delen yār / Firāķı deşnesi *bağrum dilen yār* [4729]

[Ey ayrılık acısı yüregimi delen sevgili, ayrılık hançeri bağrumı parçalayan sevgili.]

bağını kan kıl-: Gönlünü kan etmek, gönlü yaralamak. Deyim beyitte "aşırı derecede üzme" anlamındadır.

Kılupdur intizāruñ *bağrumı kan* / 'Aceb bu intizāra yoħ mı pāyān [2248]

[Seni beklemek bağrumı yaralamaktadır, acaba bu bekleyişin bir sonu yok mudur?]

bağını pāre eyle-: Gönlü parça parça etmek, çok büyük acılar çektirmek.

Uş uşdan *bağrumı* tap *pāre eyle* / Baña yārdan haber kıl çāre eyle [1128]

[Bağrumu uçtan uca tamamen parça parça et, bana sevgiliden haber verip çare ol.]

bağını rīş kıl-: Yüregini yaralamak, zorluk ve sıkıntılara maruz bırakıp üzme.

Neler itdürdi baña ol bed-endiş / Anuñ cevri *kılupdur bağrumı rīş* [4915]

[O kötü fikirli bana neler yaptırdı, bağrumı yaralayan onun zulmüdür.]

bağını tağla-: Bağını yakmak, çok acı ve sıkıntı vermek.

Gözi cādūlar uyhusını bağlar / Kıya baħduğunuñ *bağrumı tağlar* [978]

[Gözü büyücülerin uykusunu kaçıtır, sert baktığının bağrumı yakar.]

1.3.2. İç

içi pür-āteş ol-: Yüregin aşk ateşiyle dolması, yoğun aşk duygusu yaşamak.

Göricek şüreti ol yüregi baş / *İçi pür-āteş oldı* gözleri yaş [2494]

[O yüreği yaralı; yüzünü görünce içi ateş, gözleri yaş doldu.]

içi yanmış ol-: Çok büyük acı ve üzüntü duymak.

İçi hasret odından *yanmış ola* / Firāķ ağūlarından *kanmış ola* [3936]

[İçi hasret ateşiyle yanmış olsun. Ayrılık zehirlerinden doymuş olsun.]

içine cūşı biraħ-: Heyecanlandırmak, coşturmak.

Bıraḥup ‘ışk odı içine cūşı / Fiġān eyledi vü kıldı ḥurūşı [1249]

[Aşk ateşi içini çoşturdu, feryat edip haykırdı.]

içine kâr it-: Canına işlemek, çok etkilemek.

Çü ḥadden giçdi sūz u āh-ı serdi / İçine Hürmüz’ün kâr itdi derdi [2433]

[Şiddetli acı ve ahı sınırı aştı, Hürmüz’ün derdi canına kâr etti.]

Deyim, Türkiye Türkçesinde kullanılan “canına kâr et-” deyimiyile aynı anlamdadır.

içine od düş-: İçine ateş düşmek, büyük bir acı ve üzüntü duymak.

Anı işitdüği sâ‘at şehin-şāh / İçine od düşiben eyledi āh [3520]

[Şahlar şahı onu işittiği vakit içine ateş düşüp ah etti.]

içine sūz şal-: “İçine ateş düşürmek” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim “büyük bir acı veya üzüntü yaşatmak” anlamındadır.

Çü Hürmüz buncılayın bir nice söz / Didi vü şaldı dāye içine sūz [1202]

[Hürmüz nice bunun gibi söz söyledi ve dadının içine ateş düşürdü.]

1.3.3. Gönül

gönül açıl-: Gönül açılmak, ferahlamak.

Daḥı bilgil eyā sultān-ı ḥübān / Sözüñden gönül’açılur diñlenür cān [4352]

[Ey güzellerin sultanı bil ki sözünden gönül ferahlar, can dinlenir.]

gönle od düş-: Gönle ateş düşmek, âşık olmak.

Benüm gönlüme andan düşdi bir od / Ki biñ şu kılmaz anuñ def‘ine sūd [803]

[Benim gönlüme bir ateş düştü ki bin suyun onu yok etmeye faydası olmaz.]

gönle şūr düş-: Gönle fitne düşmek.

Lebinden gönlüme düşüp durur şūr / Anuñcün gözlerümüñ yaşı dürşür [4415]

[Dudağından gönlüme fitne düşüp durur onun için gözlerimin yaşı birbiriyle karışır.]

gönli cānı yaḥıl-: Çok acı duymak, sıkıntı çekmek. Naşihat ile utandurdu anı / Ki hacletden yaḥıldı gönli cām [1607]

gönli düş-: Âşık olmak, gönlünü kaptırmak.

Biregü görübenüñ gönli düşdi / Hemān-dem saña zaḥm-ı çeşm irişdi [806]

[Bir defa görüp âşık oldu, o an sana nazar değdi.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

gönli hoş ol-: Memnun olmak, hoşnut olmak.

Şehüñ çün ola gönli hoş senden / Baġa çıkmaġa destür iste andan [3012]

[Şah senden memnun olduğunda bahçeye çıkmak için ondan izin iste.]

gönlü tanuḥlıḥ vir-: Aklı yatmak, inanmak.

Tanuḥlıḥ viridi gönlü k'ol lebi ḳand / Degüldür şāha illā rāst ferzend [2038]

[O dudağı şekerin aklına yattı ki oğlan şahın gerçek oğlu değil.]

gönlün al-: Âşık etmek, gönlünü çelmek.

Ḳanusın iy benüm gönlüm alan yār / Alup 'aḳlum beni delü ḳılan yār [3742]

[Nerdesin, ey benim gönlümü alan, aklımı alıp beni deli eden yâr?]

Deyim Türkiye Türkçesinde "1. Sevindirmek. 2. Kırılan bir kimseyi güzel bir davranışla hoşnut etmek" (Saraçbaşı, 2010: 505) anlamlarında kullanılmaktadır.

gönlün apar-: Gönlünü kapmak, kendine âşık etmek.

Şehüñ çün gönlün ol aparmış idi / Ḳamu cevrine boyun virmiş idi [4903]

[Şahın gönlünü o kaptığı için bütün sıkıntılara rıza göstermişti.]

gönlün cem' ideme-: Gönlünü toparlayamamak, huzura erememek.

Meger ölüm görünürdi gözine / Ki gönlün cem' idemezdi özine [5246]

[Meğer ölüm gözüne görüldüğü için gönlünü toparlayamazdı.]

gönlün götür-: Vazgeçmek, feragat etmek.

Ol evvel āl idüp gönlün götürdi / Felek boynın burup girü getürdi [690]

[O önce hile yapıp vazgeçti, felek boyun büktürüp geri getirdi.]

gönlüne şādılık ḫol-: Gönlüne mutluluk dolmak, mutlu ve huzurlu olmak.

'Ale'l-cümle çü şāh ol genci buldı / Firāvān şādılık gönlüne ḫoldı [2050]

[Sonuçta şah, o genci bulduğu için gönlüne sayısız sevinç doldu.]

gönlünü ḳap-: Gönlünü çalmak, kendine âşık etmek.

Gözi gönlünü anuñ eyle ḳapdı / Ki 'aḳluñ ḳapusın sevdası yapıdı [663]

[Gözü onun gönlünü öyle bir kaptı ki sevdasını aklının kapısı yaptı.]

gönlü ḫar (olmak): Gönlü daralmak, çok sıkılmak, bunalmak.

Melül idim ḳatı gönlüm ineñ ḫar / ḫama çıḫdum ki gülden giderem ḫār [197]

[Çok üzgündüm, gönlüm çok daralmış olarak gülün ateşini gidermek için dama çıktım.]

gönlünden geç-: Gönlünü almak, ikna etmek.

Eger inanmaz iseñ and içeyim / Anuñlan daḫı gönlüñden geçeyim [942]

[Eğer inanmazsan yemin edeyim, onunla da gönlünü alayım.]

gönlünden götür-: Gönlünden çıkarmak.

Varalum Rūm'a hoş fāriḡ oturgıl / Bu olmaz fikri gönlüñden götürgil [3993]

[Rum'a varalım otur, rahat ol, bu olmayacak düşüncüyü gönlünden çıkar.]

gönlünü hoş ḫut-: Gönlünü ferah tutmak, kaygıdan uzak olmak.

Sen aşırma iñen gönlüñi hoş tut / Ki atlaslar olur eyyâm ilen tut [1814]

[Sen acele etme gönlünü çok rahat tut. Kaktüsler zamanla duta dönüşür.]

gönlüni kes-: Gönlünü arzu ve isteklerden arındırmak, yoksun bırakmak.

Saña benden bugün bir büsedür bes / Dağı dürlü hevesden gönlüñi kes [2829]

[Sana bugün benden bir öpücük kâfidir. Çeşitli isteklerden gönlünü uzak tut.]

gönlüni yah-: Gönlünü yakmak, meyletmek, değer vermek.

Gel imdi bu gelise gidise bağ / Cihâna gönlüñi aña göre yah [3402]

[Gel şimdi dünyanın bu döngüsüne bak, dünyaya gönlünü ona göre ver.]

göñül açma-: Anlayamamak, idrak etmemek.

Göñül açmaz vü gâfildür ölümden / Muṭi' itmek anı gelmez elümden [5470]

[İdrak etmez ve ölümden habersizdir. Ona itaat ettirmek elimden gelmez.]

gönlüni apar-: Gönlü kendine bağlamak, kendine âşık etmek.

Gül'e didi ki göñlümi aparduñ / Yüregüm şanki yirinden koparduñ [4892]

[Gül'e: "Beni kendine âşık ettin, yüreğimi sanki yerinden kopardın." dedi.]

göñül bağla-: 1. Bir şeyi yapmaya içten yönelmek, gönül vermek. 2. Gönül bağlamak, yürekten sevmek, sevgi ile bağlanmak.

Göñül bağlayıban ger sihr ideydi / Tağı tağun katna iledeydi [763]

[Eğer gönül vererek sihir yapsaydı, dağı dağa eriştirirdi.]

Niçün bu dehre göñül bağlayasın / Ki az gülmek için çoğ ağlayasın [3269]

[Niçin bu dünyaya gönül bağlayıp azıcık gülmek için çok ağlayasın.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde var olmakla birlikte "severek bağlanmak, gönül vermek, âşık olmak" anlamında kullanılmaktadır.

göñül bir it-: Gönül birliği etmek, duygusal anlamda tam bir uyum içinde olmak.

Bu resme çünki tedbir itdi bunlar / Bu tedbire göñül bir itdi bunlar [1761]

[Bunlar bu şekilde önlem alıp gönül birliği ettiler.]

göñül birikdir-: Gönül ve fikir birliği yapmak, beraber hareket etmek.

Göñül birikdirüp ikisi bile / İlerü tütüdüler mekr ile hile [434]

[Gönül birliği yapıp ikisi birlikte hile yapmayı önde tuttular.]

göñül kes-: Bir şeyden ilgi ve alakasını kesmek.

Şeker kırtarmağ isterseñ megesden / Göñül kes bu hevâyıla hevesden [5366]

[Şekeri sinekten korumak istersen bu heva ve hevesten alakasını kes.]

göñül kop-: Çok heyecanlanmak.

Çü 'aqlum gitdi ben nice çurayım / Göñül kopdı nicesi oturayım [1371]

[Çünkü aklım gitti ben nasıl durayım, çok heyecanlandım nasıl oturayım?]

göñül murādın vir-: Gönlün isteğini, arzusunu yerine getirmek.

Virelüm bir nefes göñül muradın / Alalum dünyānuñ her dürlü dadın [827]

[Bir an gönlün muradını yerine getirelim, dünyanın her türlü zevkini tadalım.]

göñül şal-: Gönül vermek, âşık olmak.

Yiğitsin aḫī 'âşık olmaduñ mı / Göñül ḫüsn ü cemāle şalmaduñ mı [2995]

[Kardeş, yiğitsin âşık olmadın mı, yüzünün güzelliğine gönül vermedin mi?]

göñül ü cān vir-: Gönül ve can vermek. Deyim "kendini her şeyiyle feda etmek" anlamındadır.

Ḳazā giçdi ḳalem taḳdīr sürdi / 'İvaz 'ışḳa göñül ü cānı virdi [1381]

[Kalem yazdı kader ve kaza gerçekleşti, aşkına karşılık her şeyini feda etti.]

göñül vir-: Sevmek, âşık olmak.

Çü baḫdı Hürmüz'ün yüzine ol māḫ / Göñül virdi vü kıldı derd ile āḫ [2938]

[O ay yüzlü, Hürmüz'ün yüzüne bakınca âşık oldu ve dert ile ah etti.]

göñül yap-: Birinin gönlünü hoş etmek.

Gehi ḳapuya geh ḫama çıḫardı / Gehi göñlin yapardı geh yıḫardı [3495]

[Bazen kapıya bazen dama çıkardı; bazen gönlünü yapar, bazen yıkardı.]

göñülcügin teslīm ḳıl-: Ruhunu teslim etmek, ölmek.

Zeri nergis ile pür sīm kıldı / Göñülcügin Ḥaḳ'a teslīm kıldı [495]

[Yanağı gözyaşı ile doldu, Hakk'a ruhunu teslim etti.]

göñüle göñül cāna cān ḳat-: Yaşama gücü ve sevinci vermek.

Oturasız bir arada yana yan / Ḳatasız göñüle göñül cāna cān [1502]

[Bir arada yan yana oturup birbirinize yaşama gücü ve sevinci veresiniz.]

göñüli pīş tut-: Gönlü incelemek, maneviyata önem vermek.

Tenüñden çünki ḫāşıl yoḫ i dervīş / Gerek kim sen göñüli ḫutasın pīş [5374]

[Ey derviş vücudundan bir netice olmadığı için sen gönlünü incelemelisin.]

göñüllerden ḫarābı götür-: Gönüllerden hüznün ve kederi yok etmek.

Oturdılar getürdiler şarabı / Götürdiler göñüllerden ḫarābı [1542]

[Şarap getirip oturdular, gönüllerden kederi götürdüler.]

1.3.4. Yürek

yüregi ḫol-: Yüreği dolmak, üzülmek, kederlenmek.

Bu raḡm ile ḳatı germ olmuş iken / Bu reşḳ ile yüregi ḫolmuş iken [3702]

[Bu hakaret ile çok hararetlenmişken, bu kıskançlık ile yüreği dolmuşken.]

yüregi tolu hün ol-: Yüreği dolu kan olmak; çok mustarip, çok üzüntülü olmak.

Dir isem serzeniş eyleye her dün / Dimezsem *yüregüm olur tolu hün* [962]

[Dersem her gece sitem eder, demezsem yüreğim kan ile dolar.]

yüregin hasret odıyla yah-: Yüreğini hasret ateşiyle yakmak, aşk ve ayrılık sebebiyle büyük üzüntü yaşamak.

Nice k'ol şüreti açup bahardı / *Yüregin hasret odıyla yahardı* [2495]

[O yüzü açıp baktığında yüreğini hasret ateşiyle yakardı.]

yüregin tağla-: Yüreğini yakmak, büyük üzüntü vermek.

Yigitligi için zār ağlar idi / İşidenün *yüregin tağlar idi* [548]

[Gençliği için yüksek sesle ağlardı, işitenin yüreğini dağlardı.]

yüregi tağlan-: Yüreği yaralanmak, çok büyük acılar çekmek.

Ne diyeyim çü ağzum bağlanupdur / Firākuñdan *yüregüm tağlanupdur* [5092]

[Ağzım bağlanmış ve ayrılığından, yüreğim dağlanmış olduğundan ne söyleyebilirim?]

1.4. Leğen Kısımındaki Organlar

1.4.1. Bel

bil bağla-: 1. Bir iş için hazırlanmak, bir yere gitmek için hareket etmeye başlamak.
2. Birisinin kendisine yardımcı olacağına, bir işin gerçekleşeceğine inanıp güvenmek.

Örütürdılar u *bağladılar bil* / Bularuñ fitnessinden bî-ħaber il [3143]

[Ayağa kalkıp hazırlandılar, halk bunlarından fitnessinden habersiz.]

Çü Gül 'ışkına Hürmüz *bağladı bil* / Dökerdi od içinde gözleri sîl [1428]

[Hürmüz Gül'ün aşkına bel bağladığı için gözleri ateş içinde sel suları gibi yaş dökerdi.]

1.5. Üst Uzantı Organları

1.5.1. Kol

ķola al-: Himaye altına almak, yanına almak.

Dileyiben bu küydan bir ķılavuz / *Alurlar ķola* elçü vü ķolay uz [4240]

[Bu köyden bir kılavuz isteyip himayelerine elçi ve kolay azık alırlar.]

1.5.2. El

el altından: Gizlice, gizliden gizliye.

İkiligi gider ü birlik eyle / *El altından* benümle dirlik eyle [4490]

[İkiligi gider ve birlik ol, gizlice benimle iyi geçin.]

el çek-: İlgi ve alakayı kesmek.

Ya benden *el çeküp* fâriğ olasın / Ya bini işbu dem ölmüş bulasın [4617]

[Ya benden vazgeçip rahat olasın ya beni işte bu vakit ölmüş bulasın.]

el ir-: Fırsat bulmak, güç yetmek.

Bugün 'ıyş idelüm *el irmiş iken* / Zamâne bize mühlet virmiş iken [1572]

[Bugün elimize geçmiş ve felek bize süre vermişken zevk ve sefa sürelim.]

el iriş-: Gücü yetmek, bir şeye ulaşacak gücü olmak.

Bi-ğamdi'llâh *el irişür* yiter güç / Nite her bî-hüner benden ala öç [1753]

[Hamd olsun el ulaşır, güç yeter. Her hünersiz benden nasıl öç alacak?]

el irür-: El uzatmak, zarar vermek.

Nite zerķuñ *irüriser* baña *el* / Füsünü zerķı terk eyle i mühmel [1193]

[Hilen bana nasıl zarar verecek? Ey başıboş bırakılmış, büyüü ve hileyi terk eyle!]

el sun-: El sürmek, dokunmak.

Eger bir kez *şunaydum* aña *el* / Kılurdu şöyle biş on gün mu'allel [3539]

[Ona bir kez dokunsaydım şöyle beş on gün hastalıklı kalırdı.]

elin tut-: Yardım etmek, destek vermek.

Seni isteyü ayağdan düşmişem uş / *Elüm tutar* iseñ vaķtı durur hoş [2204]

[İşte seni isterken ayakta duramayacak hâle geldim, elimi tutmanın tam zamanıdır.]

el ucıyla: Bir işi istekle yapmamak, gönülsüz yapmak.

Velî sen derdümüzden bî-ğabersin / İşümüzi *el ucıyla* tutarsın [2990]

[Fakat sen derdimizden habersizsin, işimizi el ucuyla yaparsın.]

el ur-: 1. Bir işe girişmek. 2. Elle tutmak 3. El sürmek, dokunmak. 4. El uzatmak, yardım etmek, ilgilenmek.

Buyurdi şeh biş on üstâd geldi / *El urdılar* vü zevrağlar düzüldi [5039]

[Şah emretti beş on üstat geldi, işe giriştiler ve kayıklar sıralandı.]

El urdı vü yağasın eyledi çâk / Gözi yaşından oldu hâk nem-nâk [872]

[Elle tuttu ve yakasını parçaladı, gözyaşından toprak ıslandı.]

Ne hikmetdür k'elüme *el uraldan* / Hired mağv oldu gönül gitdi elden [2993]

[Ne hikmettir ki elime dokunduğundan beri akıl mahvoldu, gönül elden gitti.]

El urmazsa aña ol bî-sa'âdet / Sezâdur çekse müflislikde zağmet [1441]

[O mutsuz ona yardım etmezse müflislikte zahmet çekmeye layıktır.]

el uzat-: 1. Dokunmak, müdahale etmek. 2. Bir şeyi almaya kalkışmak.

Kazâdan güç ile kurtuldu gitdi / Belâ bir dürlü dağı *el uzatdı* [4387]

[Kazadan zorlukla kurtuldu, bela bir başka türlü de dokundu.]

Niceler kim şoyiçün yol düzetdi / Ki āhîr aña *el* ayruğ *uzatdı* [1816]

[Nice insan soyu için yol yaptı, sonra onu başkaları ele geçirdi.]

el vir-: Yardım etmek, fırsat vermek.

Çü nâ-gâh fırsat *el virdi* sıvışdum / Yüzüm üstine çapuña kavışdum [4059]

[Ansızın fırsat bulunca sıyrılıp kaçtım, büyük bir memnuniyetle huzuruna ulaştım.]

elde kılma-: Elinde kalmamak, bitmek, tükenmek.

Hezārān dürlü şanu eylesek yād / *Elüñde kalmaz* andan illā kim bād [5281]

[Bin türlü düşünce hatırımıza gelse de elbette elinde ondan bir şey kalmaz.]

elden al-: Elinden almak, mahrum etmek.

Sebeb nedür ki *elden* yārüm *alduñ* / Anuñ derdiyle bini oda şalduñ [3907]

[Yârimi elimden almanın, onun derdiyle beni ateşe atmanın sebebi nedir?]

elden çıh-: Mahvolmak, kötü duruma düşmek. Türkiye Türkçesinde aynı biçimde varlığı görülen deyim “satılmak” anlamında kullanılmaktadır.

Zelil olmuşam envā ‘-ı ‘ilelden / Devā kalmaz iseñ *çıharam elden* [2780]

[Türlü hastalıklardan zelil olmuşum, çare olmazsan mahvolurum.]

elden çıhar-: Yitirmek, kaybetmek. Türkiye Türkçesinde aynı biçimde varlığı görülen deyim “satmak” anlamında kullanılmaktadır.

Bilüsüzlik ile *çıharduñ elden* / Nite hālî olıarsın halelden [1438]

[Bilgisizlikle elden çıkardın, kusurdan nasıl arınacaksın?]

elden ele giç-: Çok sahip değiştirmek. Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

Giçer elden ele bir günde yüz kez / Hemān girü mükerremdür mu ‘azzez [5107]

[Bir günde yüz kez elden ele geçer, birden saygın ve kıymetli olur.]

elden gel-: Yapabilmek, yapmak. Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

Eger mühlet bulur isem ecelden / İdem ben dahı *geldüğüni elden* [4928]

[Eğer ecel bir süre izin verirse ben de elimden geleni yapayım.]

elden gider-: Elden çıkarmak.

Giderüp elden uş ayağda kılduñ / Düşürüp gözden uş yābāna şalduñ [2567]

[Beni elden çıkarıp işte kötü durumda kaldın, gözden düşürüp işte ortalığa saldın.]

elden git-: Kendini kaybetmek, heder olmak.

Biri hōd ‘ışk ile *gitmişdi elden* / Birisi derde yār idi ezelden [1525]

[Biri bizzat aşk ile kendini kaybetmişti, biri ezelden derde yârdı.]

elden ko-: Bırakmak, terk etmek, vazgeçmek.

Cihān hālķında çūnkim bulmadum dād / amusın odum elden oldum āzād [4227]

[Cihan halkından bir lezzet almadığımdan bütününe terk edip özgür oldum.]

elden oma-: Elden bırakmamak, vazgeçmemek.

İnen sevdūñ şehā omazsın elden / Meger kim āşināyıduñ ezelden [2499]

[Ey şah, çok sevdin elden bırakmazsın, meğerki ezelden aşınaydın.]

elden šal-: Bırakmak, terk etmek, vazgeçmek.

Yüzūñ görmege ānı´ olmuşam ben / Dağı sevdāyı elden šalmuşam ben [2530]

[Ben seni görmeye kanaat etmişim, sevdadan da vazgeçmişim.]

elden yitür-: Kaybetmek.

Ya ol dūr-dāneyi ele getürem / Ya elden külli varlığı yitürem [3975]

[Ya o inci tanesini elde ederim ya da bütün varlığımı kaybederim.]

ele düş-: Yakalanmak, elde edilmek. Türkiye Türkçesinde kullanılan “ele geç-” deyimi ile aynı anlamdadır.

Ne dürlü şaydı kim ele düşerdi / Güneşe karşı ururdu bişerdi [4175]

[Elimize öyle bir av geçmişti ki güneşte kurur, pişerdi.]

ele getür-: Elde etmek, yakalamak. Türkiye Türkçesinde kullanılan “ele geçir-” deyimi ile aynı anlamdadır.

Şikār idüp seni ele getürem / Yiter çūnkim gücüm güç mi götürem [3799]

[Seni av yapıp ele geçireyim, yeter artık zorla mı götüreyim?]

ele / eline gir-: Yakalanmak, elde edilmek. Türkiye Türkçesinde kullanılan “ele geç-” deyimi ile aynı anlamdadır.

Didi kim āh eger bu şehr alına / Girem şāh-ı Sıpāhān’uñ eline [1808]

[Ah eğer bu şehir alınırsa Sıpahan Şahı'nın eline geçerim, dedi.]

Girürse düşmanuñ elüñe hālī / Başını kes ü hiç virme emānı [5428]

[Düşmanın tek başına eline düşerse hiç fırsat vermeyip başını kes.]

eli ir-: Eli ermek, gücü yetmek.

Bes elüñ irer iken yarağūñ ıl / o ayruğ fikri kendü hālūñi bil [1055]

[Yeter, gücün yetiyorken hazırlığını yap, başka düşüncüyü bırak, kendi hâlini düşün.]

elin al-: Elini tutmak.

Elin aldı vü geldi şeh atına / Yüz urdı pādīşāhuñ hāzretine [5077]

[Elini tuttu ve şahın huzuruna geldi; padişahın huzurunda saygıyla eğildi.]

el / elin yu-: Ümidini kesmek, vazgeçmek.

Gül’ūñ çūn gānzesi zaħmın yimişdi / ıyıban cāna başdan el yumışdı [1429]

[Gül'ün bakışıyla yaralandığı için canına kıyıp canından vazgeçmişti.]

Girü vara dime benden *eliñ yu* / Açılması degül benden bu kapu [1259]

[Geri gelse deme benden ümidini kes. Benden bu kapı açılacak değil.]

elinden al-: Elinden almak, birini bir şeyden yoksun bırakmak. Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

Elimden mālumu almış u kaçmış / İşidürem ırağ illere geçmiş [4760]

[Elimden malımı almış ve kaçmış. Uzak memleketlere geçtiğini işitirim.]

elinden gel-: Yapabilmek. Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

Elimden gele kim bir āh ile ben / Ser-ā-ser bu cihānı yanduravan [2242]

[Ben elimden gelseydi bir ah ile bu cihanı baştanbaşa yakardım.]

elini ayağını öp-: Çok yalvarmak. Türkiye Türkçesinde aynı biçimde ve anlamda kullanılmaktadır.

Delü gönlümü gamdan kırtarıvir / *Eliñ ayağın öpeyim* beri vir [1301]

[Deli gönlümü kederden kırtarıver; yaklaştır, elini ayağını öpeyim.]

elinden gelme-: Elinden gelmemek, yapamamak, gücü yetmemek. Deyim Türkiye Türkçesinde “elinden bir şey gelmemek” şeklinde kullanılmaktadır.

Gönlü açmaz vü gāfildür ölümünden / Muṭi’ itmek anı *gelmez elimden* [5470]

[İdrak etmez ve ölümünden habersizdir. Ona itaat ettirmek elimden gelmez.]

1.6. Alt Uzantı Organları

1.6.1. Ayak

ayağın bağla-: Engel olmak.

Yanağı lāle bağrın tağlamışdı / Boyı servüñ *ayağın bağlamışdı* [2696]

[Yanağı lalenin bağrını dağlamıştı, boyu servinin ayağını bağlamıştı.]

ayağın tır-: Ayakta durmak, hazır beklemek.

Ayağın tıruban hizmet kılam ben / Nice derdüñüz ile yahılam ben [1479]

[Ben ayakta durup hizmet edeyim, ben derdinizle nasıl yanayım?]

ayağına dökül-: Ayağına kapanmak, yalvarmak.

Şhirden cümlesi çıhdı söküldi / Gelüp şāhuñ *ayağına döküldi* [5004]

[Hepsi şehirden çıkıp dağıldı, gelip şahın ayağına kapandı.]

ayağına düş-: Ayağına kapanmak, yalvarmak.

Cihān-gir her geh ü bī-geh varurdı / *Ayağına düşerdi* yalvarurdı [5343]

[Cihangir vakitli vakitsiz gelir, ayağına kapanıp yalvarırdı.]

ayağına mismār ur-: Ayağına çivi vurmak; sabit durmak, hareket edememek.

Gice zengisi olmuşdı nigün-sâr / Sitâre urmuş ayağına mîsmâr [1077]

[Gece zencisi baş aşığı olmuştu, yıldızlar ayağına çivi vurulmuş gibiydi.]

ayağına yüz ur-: Büyük sevgi veya saygı duyulan birinin huzuruna çıkarken ayağına doğru yüzü yere değercesine eğilmek.

Çü Hürmüz Kayser'ün yüzini gördi / İnüp atdan ayağına yüz urdı [3437]

[Hürmüz Kayser'in yüzünü gördüğü vakit attan inip ayağına doğru eğilip saygı gösterdi.]

ayağına yüzünü sür-: Büyük sevgi veya saygı duyulan birinin huzuruna çıkarken ayağına doğru eğilmek, saygı göstermek.

Ölü dirilir işitse sözünü / Güneş ayağına sürer yüzünü [1178]

[Ölü sözünü işitse dirilir, güneş ayağına eğilip saygı gösterir.]

ayağında pā-māl ol-: Ayaklar altında olmak, hakir ve perişan duruma düşmek.

Oğul olmayıcağ bu genc ü bu māl / Olur düşmenler ayağında pā-māl [326]

[Oğul olmayınca bu hazine ve bu mal düşmanların ayakları altında olur.]

ayağından ser giderme-: Yanından hiç ayrılmamak, hep yanında olmak.

Bir ayda şöyle idem k'ol semen-ber / Ayağından şehün gidermeye ser [2914]

[Bi ayda şöyle yapayım ki o yasemin gibi beyaz göğüslü, şahın yanından hiç ayrılmamın.]

ayağını dir-: Ayağını toplamak, çekip gitmek.

Bu gice bize hoş el virdi fırsat / Şükür kim ayağını dirdi fūrkat [1569]

[Fırsat, bu gece bize yardım etti, şükür ki ayrılık ayağını toplayıp gitti.]

ayağını tahta irür-: "Ayağını tahta eriştirmek" şeklinde Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim, "iktidar ve güç sahibi yapmak" anlamındadır.

Kimün ayağını irürdi tahta / Ki tahtın eylemedi kırı tahta [3267]

[Taht ve iktidar sahibi yaptığı kimin tahtını bir kuru tahta dönüştürmedi ki?]

ayağda kal-: 1. Ayak altında kalmak. 2. İşi ilerletemeyip yarıda bırakmak.

Ayağda kalmış idi anca küşte / Ki başlar olmuş idi püşte püşte [1832]

[Onca ceset ayak altında kalmıştı. Başlar yığın yığın olmuştu.]

Giderüp elden uş ayağda kalduñ / Düşürüp gözden uş yābāna şalduñ [2567]

[Beni elden çıkarıp işte (her şeyi) yarıda bıraktın gözden düşürüp işte ortalığa saldın.]

Deyim Türkiye Türkçesinde aynı biçimde kullanılmakla birlikte "oturacak yer bulamamak; yıkılmamak, çökmemek" anlamlarında kullanılmaktadır.

ayağdan düş-: 1. Ayakta kalamamak, yere çökmek. 2. Gücsüz takatsız kalmak, bitkin düşmek.

Tamāmet tonlarını eyledi çāk / Ayağdan düşdi dökdi başına ħak [5299]

[Bütün elbiselerini parçaladı. Yere yıkılıp başına toprak döktü.]

Seni isteyü *ayahdan düşmişem* uş / Elüm tutar iseñ vaḫti durur hoş [2204]

[Seni isterken bitkin düştüm işte! Elimi tutmanın hoş vaktidir.]

1.7. Vücudu Kapsayan Organlar

1.7.1. Kan

kan yaşına ğarḫ ol-: “Kanlı gözyaşına boğulmak” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim “çok üzülme, üzüntüden kanlı gözyaşı dökmek” anlamındadır.

Gehi topraḫ şaçar idi başına / Gehi *ġarḫ olur* idi *kan yaşına* [2617]

[Bazen başına toprak saçardı, bazen de kanlı gözyaşına boğulurdu.]

kanlar dök-: Kanlı gözyaşları dökmek. Deyim “üzüntü ve acı ile ağlamak” anlamında kullanılmıştır.

Belā mı var ki sensiz çekmedüm ben / Ya dem var mı ki *kanlar dökmedüm* ben [2855]

[Benim sensiz çekmediğim bela mı var ya da kanlı gözyaşı dökmediğim bir an mı var?]

bir loḫma yüz biñ kan ile yi-: Bir lokmayı yüz bin kan ile yemek; yani çok az bir malı çok büyük bir gayretle kazanmak.

Kimi aḫ sütleri biryān ile yir / Kimi *bir loḫma yüz biñ kan ile yir* [80]

[Kimi ak sütler ile büryan yerken kimi bir lokma için binbir zahmet çeker.]

1.7.2. Kıl

bir kıla on sūret bul-: “Bir kıla on tarzda şekil vermek” şeklinde Türkiye Türkçesine aktarabileceğimiz deyim “herhangi bir işte oldukça mahir olmak” anlamındadır.

Eger söz incelikde kıl olaydı / Bu ol *bir kıla on sūret bulaydı* [591]

[Söz kıl gibi ince olsaydı bu o bir kıla on tarzda şekil verirdi.]

bir kılı iki yar-: İnce ayrıntılarına dikkat etmek, titizlikle yapmak.

Dilāverlükde ola yek-süväre / Bilüde *bir kılı ḫod iki yara* [341]

[Yiğitlikte eşsiz, bilgide oldukça dikkatli ve titiz olsun.]

Sonuç

Tutmacı'nın *Gül ü Hüsvrev* adlı mesnevisinde çok sayıda Türkçe organ adıyla kurulmuş deyim olduğu görülmektedir. Eserde bu türde 225 deyim tespit edilmiştir. Deyimlerin çoğunluğunu göz (38), el (33), gönül (35), baş (25), yüz (21), bağır (15), ayak (13), ög (9) kelimeleriyle kurulmuş deyimler oluşturmaktadır. Deyimlerin sayısal dağılımı aşağıdaki Tablo 1'de gösterilmiştir:

Tablo 1. Deyimlerin Sayısal Dağılımı

Baş Kısmında Yer Alan Organ Adlarıyla	Boyun Kısmında Yer Alan Organ Adlarıyla	Karın ve Göğüs Kısmında Yer Alan Organ	Leğen Kısmında Yer Alan Organ Adlarıyla	Üst Uzantı Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler	Alt Uzantı Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler	Vücudu Kapsayan Organ Adlarıyla Kurulan
---------------------------------------	---	--	---	---	---	---

Kurulan Deyimler	Kurulan Deyimler	Adlarıyla Kurulan Deyimler	Kurulan Deyimler			Deyimler
Ağız - 2	Boğaz - 2	Bağır - 15	Bel -1	Kol - 1	Ayak -13	Kan - 3
Baş - 25	Boyun - 6	İç- 6		El - 33		Kıl - 2
Dil - 5		Gönül -35				
Diş - 2		Yürek -5				
Göz - 38						
Kaş- 1						
Ög - 9						
Yüz- 21						

*Gül ü Hüsrev'*de çalışma kapsamında tespit edilen birçok deyim hem biçim hem de anlamsal özellikleri bakımından Türkiye Türkçesiyle aynı olduğu görülmektedir. Bu bağlamda *ağız bağlan-*: herhangi bir sebeple konuşamaz hâle gelmek; *baş ol-*: önde gelmek, lider olmak; *başına gel-*: kötü bir olay veya durumla karşılaşmak; *başına yığ-*: harap etmek, zor durumda bırakmak; *boğazına yapış-*: boğazına yapışmak, boğazını tutarak sıkılmak; *boynunda kal-*: üzerinde borç kalmak; *elden ele geç-*: çok sahip değiştirmek; *eli ir-*: eli ermek, gücü yetmek; *elinden gel-*: yapabilmek; *elini ayağını öp-*: çok yalvarmak; *gönül vir-*: sevmek, âşık olmak; *gönül yap-*: birinin gönlünü hoş etmek; *gözi kamaş-*: gözü kamaşmak, güzellik, görkem vb. dolayısıyla büyülenmek, hayran olmak; *gözi yolda (olmak)*: birinin gelmesini merak ve özlemle beklemek; *gözünü dik-*: gözünü ayırmadan bir yere bakmak; *gözlerine uyhu girme-*: uyuyamamak, uyku tutmamak; *gözünü aç-*: uyanık, dikkatli olmak; *yüzünü çevür-*: yüzünü başka yöne çevirmek, görmezlikten gelmek, ilgi göstermemek... gibi deyimler örnek olarak verilebilir.

Eserde geçen ve Türkiye Türkçesinde biçimsel olarak farklılaşmayan bazı deyimlerin de Türkiye Türkçesinde farklı anlamda kullanıldığı tespit edilmiştir. Mesela Türkiye Türkçesinde "oturacak yer bulamamak; yıkılmamak, çökmemek" anlamlarında kullanılan "ayakta kal-" deyimini eserde "ayak altında kalmak; işi ilerletemeyip yarıda bırakmak" gibi anlamlarda kullanılmıştır. Yine Türkiye Türkçesinde "kötülük yapmak için fırsat kollamak" anlamında kullanılan "diş bile-" deyiminin eserde "göz koymak, bir şeyi elde etmeyi istemek, arzulamak" anlamında kullanıldığı, Türkiye Türkçesinde "ayaklanmak, isyan etmek, karşı gelmek" anlamına gelen "baş kaldır-" deyiminin ise eserde "dirilmek, canlanmak; uykudan uyanmak, yatılan yerden doğrulmak; yukarıya yükselmek" gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Eserde dikkati çeken bir başka deyim de "baş çek-" deyimidir. Türkiye Türkçesinde "bir işe ön ayak olmak, bir konuda öncülük" etmek anlamında kullanılan deyim eserde "karşı gelmek, isyan etmek" anlamında kullanılmıştır.

Bunlarla birlikte Türkiye Türkçesinde kullanılan bazı deyimlerin eski biçimleri eserde tespit edilebilmektedir. Mesela Türkiye Türkçesinde kullanılan "yumuşak başlı ol-" deyimini eserde "baş yünü it-"; "gönül birliği yap-" deyimini ise "gönül bir it-" ya da "gönül birikdir-"; "ayağına kapan-" deyimini "ayağına dökül-, ayağına düş-" "ser verip sır verme-" deyimini "başı virmek rāzı virme-" şeklinde geçmektedir.

Tespit edilen Türkçe organ adlarıyla kurulmuş deyimler ifade ettikleri anlamlar açısından ele alındığında şu kavramların öne çıktığı görülmektedir:

Ağız: Konuşma, konuşamama

Ayak: Kötü durumlara düşme, sevgi ve saygı, yalvarma.

Bağır: Üzüntü, acı çekme.

Baş: Üzüntü, acı çekme, pişmanlık, ölümü göze alma, canını feda etme, kötü durumlara düşme/düşürülme, boyun eğme, kabul etme, sevgi ve saygı gösterme.

Bel: Hazırlık yapma.

Boyun: Boyun eğme, kabul etme, çaresiz kalma, ölüm.

Dil: Söyleme, konuşma, ifade etme.

Diş: Hınç gösterme, yiyip içememe.

El: Güç yettirebilme, yardım etme, elde etme, kaybetme.

Gönül: Âşık olma, sevgi, üzüntü, acı çekme, el çekme.

Göz: Üzüntü, acı çekme, ağlama, merak etme, huzursuzluk.

İç: Üzüntü, acı çekme.

Kan: Üzüntü, acı çekme.

Kaş: Kızma.

Kıl: Maharetli olma, dikkatli ve titiz olma.

Kol: Himaye etme.

Ög: Kendini kaybetme, kendine gelme, düşünme, tasarlama.

Yürek: Üzüntü, acı çekme.

Yüz: İlgi ve alakayı kesme, sevgi ve saygı gösterme, mahcup olma, memnuniyet, memnuniyetsizlik.

Eserde organ adlarıyla kurulmuş deyimlerin daha çok birtakım olumsuz durum ve duyguların ifadesinde etkili bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Eserde aşk, ayrılık, kavuşamama, üzüntü ve acı çekme, kötü durumlara düşme gibi konuların yoğun bir şekilde işlenmesine bağlı olarak olumsuz kavramların öne çıktığı, bir başka ifade ile eserin içerik özelliklerinin bunda etkili olduğu söylenebilir.

Kaynakça

Aksan, D. (1997). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Aksoy, Ö. A. (2017). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2*. İstanbul: İnkılâb Kitabevi.

Aktaş T. (2013). *Tatar Türkçesindeki "Baş" ve "Baş"ta Bulunan Organ Adları ile Kurulmuş Deyimler ve Bu Deyimlerin Türkiye Türkçesindeki Şekilleriyle Karşılaştırılması*. Doktora Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Aosman, M. (2020). Yeni Uygur Türkçesindeki Organ Adlarıyla Kurulmuş Deyimler. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, (16), 15-41.

Coşkun, J. (2021). Somatik Deyim Olan 'Kalp' Sözcüğünün Rusça ve Türkçe Karşılaştırmalı Analizi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (23), 976-985.

Çelik Y. (2017). Türkiye Türkçesinde Duyu Organlarıyla Kurulan Deyimler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(50), 72-79.

- Demirbaş, M. (2022). Türkmen Türkçesinde Somatik Deyimler. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKLAD)*, 6(1), 167-192.
- Gümüşatam, G. (2010). Kıbrıs Ağızlarında Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (27), 249-295.
- Gürkan, D. Ö. (2017). Kısas-I Enbiya' da "Gönül" Sözcüğüyle Kurulan Deyimlerin Organ Adları Temelinde Çağrışımsal Anlamı. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 223-238.
- Kızıldaş, M. (2018). *Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevisi (Tenkitli Metin-Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlük)*. Doktora Tezi. Bitlis: Bitlis Eren Üniversitesi.
- Kızıldaş, M. (2019). Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Mesnevisi'nde Atasözleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (14), 314-326.
- Kuybu Durmaz E. ve Şahin H. (2020). Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesinde Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler. *Atasözleri ve Deyimler Üzerine İncelemeler*. (ed. Muzaffer Akkuş). 189-210, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özen Eratalay, S. (2020). Terceme-i Meâricü'n-Nübüvve'de Organ Adlarıyla Kurulmuş Deyimler. *Atasözleri ve Deyimler Üzerine İncelemeler* (ed. Mücahit Akkuş). 83-106, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özkan F. ve Şadiyeva G. (2003). Somatik Deyimler. *Bilig*, (24), 135-137.
- Saraçbaşı, M. E. (2010). *Örnekleriyle Büyük Deyimler Sözlüğü I-II*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Solmaz, A. O. (2007). *Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Studies*, 4/3, 2020-2036.
- Şahin, H. (2004). *Türkçede Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayını.
- Şahin, H. (2009). Kaşgarlı'dan Günümüze Organ İsimleriyle Kurulmuş Deyimler. *Turkish Studies*, 4(3), 2020-2036.
- Tokay, Y. (2018). Hüsrev ü Şîrin'de Organ Adlarıyla Kurulmuş Deyimler. *International Journal of Language Academy*, 6(3), 304-330
- Tor, G. (2007). Kazakçada Organ Adlarıyla Kurulan Deyimler. *Kazakistan ve Türkiye'nin Ortak Kültürel Değerleri Uluslararası Sempozyumu Bildiriler*, 21-23 Mayıs 2007, 119-128.
- Yurtbaşı M. (2013). *Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Excellence Publishing.